

Rendszer és rendszerváltás – szubjektív fogalomtörténeti bevezető

A magyar politikai közbeszédben az 1989–1990-ben történtek meghatározására három kifejezés terjedt el, nagyon széles körben, és olykor jellemző változatossággal: rendszerváltás – rendszerváltozás – rendszerváltoztatás. Bár a fogalmakat akár szinonimaként is használhatnánk, az apró nyelvhasználati különbség tükrözheti az események értékelésével kapcsolatos közéleti magatartást, kifejezheti az átmenet folyamatának általános jellemzésével összefüggő történeti és politikai attitűdöt is. A „rendszerváltás” szó használata ugyanis azt sugallja, hogy az események irányát alapvetően a politikai közszerplők aktivitása határozta meg, tudatosan „váltották a rendszert”, a kialakult új struktúra és az ahhoz vezető folyamat alakításában döntéseiknek, stratégiai lépéseiknek volt inkább meghatározó szerepe. A 2010 utáni politikai berendezkedésben a hivatalos, állami szervekhez kötődő nyelvhasználat egyértelműen a „rendszerváltozás” szót favorizálta. (A 25. és a 30. évforduló mindezt nyomatékosította 2014-ben, illetve 2019-ben a kormányzathoz kötődő emlékezetpolitikai megnyilatkozásokban, pályázatokban, médiaeseményekben.) A „rendszerváltozás” terminus – előbbivel ellentétben – sokkal inkább az átmenet folyamatában a politikai közszerplők tevékenységének másodlagosságát, a döntéseiktől kevésbé vagy egyáltalán nem befolyásolt jellegét juttatja eszünkbe, vagyis a rendszert nem „váltották”, hanem mintegy csak úgy „változott”. Az egykorú politikai elit (a hatalom sáncain belül és ellenzéki pozícióban egyaránt) e felfogásban inkább „társutasnak”, egy sodródó világpolitikai folyamatban legfeljebb katalizátor-szerepet játszó garnitúrának feleltethető meg. A magyar nyelv gazdagságára, kifejezéseinek bőséges tárházára utalhat a harmadik szó, a „rendszerváltoztatás”, mely tulajdonképpen a két fent említett változat közötti átmenetnek, mindkét mögöttes jelentéstartalmat egyaránt megjelenítő megfogalmazásnak tekinthető.

A terminológiai vitában ezúttal nem kívánok végleges állásfoglalást kialakítani, talán nem is szükséges. Azt azonban megjegyzem, hogy bármelyik címkét is ragasztjuk az 1989–1990-es eseményekre, a lényegi csomópontok (például az egypártrendszerből a többpártrendszerbe, az MSZMP hatalmi monopóliumából a pluralizmus világába, a párt kizárólagos irányító szerepéből a demokratikus jogállam intézményrendszerébe, az irányított tervgazdálkodásból a piacgazdaságba stb. stb. való átmenet állomásai) világosan, a történeti elemzés tárgyilagosságával megfogalmazhatók és leírhatók. A sokat emlegetett „történelmi távolság” ehhez bizonyosan megvan, nemcsak azért, mert 30 esztendő elég hosszú, hanem azért is, ami ebben az időszakban a 89-es, „harmadik köztársaság” történetében végbement, kiérlelődött, működött és alapos átalakítására is sor került. (Például az új Alaptörvény életbe léptetését követően.) Megjegyzem továbbá, hogy az átmenetet történeti monográfia szintjén dokumentáló szakemberek a „rendszerváltás” kifejezést használták (elsősorban Ripp Zoltán és Romsics Ignác munkáira gondolok), ezt alkalmazhatónak vélem akkor is, ha a folyamatban a külső, közszerplők döntéseitől független tényezők hatását fokozottan hangsúlyozni kívánjuk.

Amikor e konferencia bevezető gondolataiként annak felvázolására készülünk, mit is jelent a „politikai rendszer” fogalma, jelen keretek között óhatatlanul csak vázlatos ismertetést nyújthatunk, tekintettel arra, hogy a politikatörténészek és politológusok könyvtárakat megtöltő szakirodalmat írtak már össze kérdésben, sőt, vitákat is folytattak, folytatnak e sokat használt alapfogalom definíciójáról. (A magyar politikatudományi szakirodalomból leginkább Bayer József, Bihari Mihály és Körösenyi András tanulmányait, tankönyveit ajánlom a részletesebb formában érdeklődők figyelmébe.)

Az mindenképp általánosságban, bizonyosan leszögezhető, hogy a „politikai rendszer” komplex fogalom, nem szűkíthető pusztán intézménytörténeti szempontú leírásra, szervesen hozzátartoznak az állam berendezkedésének gazdasági, társadalmi, kulturális, ideológiai stb. alrendszerei is. Éppen ezért a rendszervált/oz/tat/ás sem pusztán intézményváltást, a hatalmi struktúra átalakítását jelenti, hanem az azzal összefüggésben említett alrendszerek új

kereteinek és/vagy új tartalommal való telítődésének folyamatát is. Utóbbi minden egyes rendszerváltás esetén (az egyszerűség kedvéért ezt a terminust használom) hosszabb folyamatnak tekinthető, nem történt, nem történhetett meg egyetlen politikatörténeti eseménnyel (forradalommal, államcsínnel stb.) kialakult új hatalmi konstrukcióval egy időben.

A politikai rendszer elemeit a szakirodalom különböző elemekkel írta le, ezeket általánosságban az alábbi csoportokba sorolhatjuk:

1. Mindenképp meghatározó részei a politikai rendszernek a közhatalmi funkciókat ellátó és ahhoz kapcsolódó szervezetek, vagyis domináns módon jellemez egy politikai rendszert a hatalmi konstrukció létrejötte és működése. (Például a választási rendszer, a váltógazdaság lehetősége és korlátai, a törvényhozó és végrehajtó hatalom, a helyi igazgatás, az alkotmányos berendezkedés, a központosított vagy decentralizált jelleg, a „fékek és ellensúlyok” stb.)

2. A szervezett, intézményesült érdekcsoportok, elsősorban a politikai pártok, de ide tartoznak a hatalmat ellenőrző és befolyásolni képes (ön)szerveződések, például a szakszervezetek, a civil társadalom, az egyházak stb., valamint az informális lobbicsoportok jellegzetességei.

3. A politikai rendszer fontos részét képezik az általános közéleti normarendszer elemei, például a politikai kultúra, magatartásformák és nyelvhasználat, a kommunikáció terepének számítató média és nyilvánosság szerkezete.

4. Minden politikai rendszer függ többé vagy kevésbé az azt körülvevő nemzetközi környezettől és mintakövetés, vagy éppen tagadás tényezőitől.

Mindezek után általánosságban kell még megállapítani, hogy a politikai rendszerek komplex megváltozása nem lehet azonos pusztán a hatalom megszerzésével, akkor sem, ha utóbbi előbbinek fontos feltétele. Időben és tartalomban a rendszerváltó folyamatok alapvetően két csoportra oszthatók: gyors lefolyású, többnyire erőszakkal összefüggő robbanásokra (forradalmak, államcsínyek), illetve fokozatosan megvalósuló (eleinte csak reformokban és rendszerkorrekciókban testet öltő) átmenetekre.

A rendszerváltások – ezt épp a 20. századi magyar történelem példázza leginkább – nem feltétlenül progresszív jelenségek, jóllehet, ezt gyakran csak az utókor szempontjából ítélni lehet. Mi, az 1989–90-es rendszerváltás örökösei a jelenséget gyakran a „demokratizálódással” vagy annak valamely fajtájával azonosítjuk, de a tranzitológia tudománya éppen attól válik érdekessé, hogy nem mindig a „rosszabb” rendszert váltották valami „jobbra”, az is lehet, hogy csak kevésbé rosszra. Ha csak a 20. századot nézzük, rendszerváltással ért fel az 1918-as első köztársaság, az 1919-es Tanácsköztársaság, 1919–1920-ban a Horthy-rendszer létrejötte, 1944-ben a nyilas diktatúra, 1945–1948 között a második köztársaság kora, 1948–1949-től pedig a szovjet típusú diktatúra kora. Utóbbi épp arra is példa, hogy bár a politikai rendszer szerkezete lényegében nem változott negyven évig, nagyon is eltérő tartalommal töltődött meg, ha például az 1950-es és az 1980-as éveket összehasonlítjuk. Egy politikai rendszer elemezhető akkor is, ha csak néhány napot ért meg, és inkább nyitva hagyta a kibontakozásával kapcsolatosan felvetődő kérdéseket, erre jó példa a magyarországi 1956-os forradalom története.

De politikai rendszerváltásként értelmezhető 1848, 1849, 1867 is – s ha visszatekintünk a történelmünkön, arra a felismerésre is juthatunk, hogy a magyar államiság bő 1000 éves Kárpát-medencei múltja értelmezhető akár egymást váltó politikai rendszerek és rendszerkísérletek folyamatos történeteként is.

Fazekas Csaba